

# Wprowadzenie

---

Ludzie mogą porozumiewać się ze sobą, gdy posługują się tym samym kodem językowym. Jest to również możliwe pomiędzy osobami wywodzącymi się z różnych narodowości, gdyż każdy język poddaje się tłumaczeniu – dlatego uczymy się języków obcych. Należy jednak pamiętać, że kontakt z językiem obcym zawsze oznacza spotkanie z kulturą, ściśle z nim związaną, nierzadko odmienną od kultury rodzimej. Znajomość języka obcego nie wystarcza więc do funkcjonowania w nieznanym kulturowo środowisku, a brak świadomości różnic kulturowych bywa źródłem nieporozumień i może takie kontakty uniemożliwiać<sup>1</sup>. Od lat 70. ubiegłego wieku jednym z celów nauczania języków obcych w Europie stało się zapoznanie uczniów z kulturą kraju, którego języka się uczą i sposobami zachowania jego użytkowników. Kształcenie kulturowe miało jednak charakter działań drugorzędnych, odbywających się niejako w tle rozwijania sprawności słuchania, mówienia, czytania i pisania, uznawanych za wystarczające do skutecznego komunikowania się.

Dopiero w latach 90. XX wieku dostrzeżono, iż kultura nie jest jedynie mało ważną, okazjonalnie używaną piątą sprawnością. Skoro języka obcego uczymy się po to, aby porozumiewać się z przedstawicielami innych kręgów kulturowych, powinniśmy rozumieć kontekst, w jakim język jest używany. Badania nad komunikacją wykazały, iż obejmuje ona nie tylko wymianę informacji pomiędzy jej uczestnikami, ale również w dużym stopniu jest kształtowana przez ich różne tożsamości, związane z przynależnością do określonych grup społecznych. Język pozwala odnosić się nie tylko do tzw. świata obiektywnego, ale kryje w sobie wiele konotacji i powiązań kulturowych, które dobrze rozumieją jedynie członkowie tych samych społeczności. Dlatego nauka języka obcego powinna obejmować również poznawanie podzielanych przez daną grupę znaczeń, wartości i sposobów zachowania

---

<sup>1</sup> Skalę konfliktów, do jakich mogą prowadzić nieporozumienia kulturowe, dobrze ilustruje skandal, jaki w roku 2005 wywołało na arenie międzynarodowej zamieszczenie przez duński dziennik „Iyllands-Posten” 12 karykatur Mahometa, a następnie przedrukowanie ich w wielu innych czasopismach na całym świecie.

(tzw. skryptów kulturowych). Zamiast nauczać wyłącznie różnych form językowych, służących do wyrażania uniwersalnych znaczeń, uwagę uczniów należy kierować nie tylko na ogólne znaczenie przekazywanych treści, ale również na znaczenia partykularne i różnice kontekstualne. Jak zauważyła Kramersch (1993), znaczenie jest subiektywne i wpływa nie tylko z języka, w którym jest przekazywane, ale także z kontekstu kulturowego oraz ze wspomnień, emocji i życiowego doświadczenia wszystkich uczestników procesu komunikacji.

Byram (1991: 18) podkreśla, że oddzielenie nauczania języka od kultury sygnalizuje jednoznacznie, jakoby na wczesnym etapie nauki był on samodzielny i niezależny od zjawisk socjokulturowych. W konsekwencji narzuconej izolacji języka od kultury uczniowie kodują sobie, że język obcy jest epifenomenem – zjawiskiem wtórnym wobec języka ojczystego. Przy takim podejściu nigdy nie nabędą świadomości, że poprawne posługiwanie się nim obejmuje zrozumienie i interpretację zarówno kultury rodzimej, jak i obcej. Ogólnie trudno uznać, że nauczanie pozbawione elementów kultury oraz uświadamiania sobie ścisłego związku języka z kulturą jest nauką języka obcego w ścisłym tego słowa znaczeniu – uczniowie przyswajają sobie wówczas jedynie inaczej skodyfikowaną wersję języka ojczystego.

Znaczenia powstają i są interpretowane pomiędzy językami i kulturami uczestników interakcji, a zasoby każdego z nich, tj. znajomość języka/języków i kultury/kultur pozostają ze sobą w złożonych relacjach zależności. Ponieważ uczniowie wnoszą do procesu tworzenia i interpretowania znaczenia więcej niż jeden język i kulturę, interkulturowość jest immanentnie wpisana w uczenie się języka obcego. W trakcie nauki uczniowie mają okazję zobaczyć, w jaki sposób przedstawiciele innej kultury używają języka do wyrażania swoich myśli i w jaki sposób nadają znaczenie, kształtują swą wiedzę i wzbogacają doświadczenie. Jeśli język ma być narzędziem służącym do komunikacji z przedstawicielami innych kultur, do kompetencji komunikacyjnej uczniów należałoby włączyć umiejętność analizowania procesu tworzenia i interpretowania znaczenia i nie ograniczać jego nauczania wyłącznie do form i struktur.

Zdaniem Phipps i Gonzaleza (2004: 3), „wejście w inne kultury to ponowne wejście w kulturę własną”. W świetle tych słów uczenie się języka obcego jest nie tylko uczeniem się o innych, ale także o sobie oraz relacjach istniejących pomiędzy sobą a innymi. Chcąc zrozumieć przedstawicieli innych kultur, człowiek musi najpierw dobrze zrozumieć samego siebie, tzn. uznać, że sam posiada określoną tożsamość kulturową. To, że wychowaliśmy się w takiej a nie innej kulturze, ma istotny wpływ na naszą konceptualizację rzeczywistości, stosowany system wartości oraz sposób oceniania siebie i innych. Tożsamość ma jednak charakter dynamiczny i do pewnego

stopnia może się zmieniać, a zatem właściwe działania dydaktyczne mogą uczniów odpowiednio kształtować (Liddicoat i Scarino 2013).

W przypadku nauczania języka angielskiego, współczesnego *lingua franca*, elementem rozwijania kompetencji interkulturowej uczniów powinno być stwarzanie im możliwości kwestionowania różnych konwencji i wartości przyswojonych w procesie enkulturacji i traktowanych jako uniwersalne. W książce podjęto m.in. próbę wyjaśnienia znaczenia wdrażania uczniów do dokonywania porównań międzykulturowych. Celem tego procesu jest uświadomienie im subiektywności rozmaitych zachowań i sytuacji, z jakimi spotkają się w komunikacji międzynarodowej oraz zachęcenie do powstrzymywania się od ich powierzchownej oceny.

W dobie mobilności społeczeństw i rozwoju technologii informatycznych, umożliwiających porozumiewanie się ludzi ponad granicami państw, programy nauczania języków obcych powinny przygotowywać uczniów do konstruktywnego reagowania na różnice kulturowe. U podstaw edukacji interkulturowej leży świadomość, zarówno uczniów, jak i nauczycieli, że uczestniczą w językowej i kulturowej różnorodności oraz że poznawanie nowego czy kolejnego języka obcego zawsze pozycjonuje człowieka inaczej w odniesieniu do otaczającego go świata niż osoby funkcjonujące wyłącznie w obrębie jednego języka i jednej kultury. Dlatego nauczanie języka obcego powinno wykraczać poza rozwijanie czterech sprawności językowych i obejmować działania zmierzające do uświadomienia uczniom, że życie przeżywamy w określonym języku i kulturze. Stąd od samego początku należy im pokazywać, iż język i zachowania ludzi są zawsze nacechowane kulturowo i wszyscy uczestnicy interakcji „wzajemnie tworzą i interpretują znaczenie” (Liddicoat i Scarino 2013).

Ucząc się języków obcych, uczniowie są regularnie konfrontowani z kulturami obcymi i ich przedstawicielami, często diametralnie różnymi od ich własnej. Edukacja językowa wydaje się idealną przestrzenią do rozwijania ich kompetencji interkulturowej, tj. umiejętności traktowania innych z odpowiednią uwagą i empatią, promowania tolerancji dla wszelkiego rodzaju inności, sprzyjającą refleksji nad wpływem doświadczeń interkulturowych na nich samych. Globalizacja narzuciła potrzebę wykształcenia w uczniach odpowiedniej świadomości, szerszego postrzegania świata i nabycia kompetencji potrzebnych do angażowania się w negocjowanie wielorakich i różnorodnych punktów widzenia. Należy uświadomić uczniom, iż w komunikacji międzynarodowej pełne zrozumienie z interlokutorem zdarza się rzadko, dlatego potrzebują odpowiednich strategii.

Jak wykazują badania przeprowadzone przez Aleksandrowicz-Pędich (2005) i Bandurę (2007), wielu polskich uczniów nadal wykazuje poważne braki w kompetencji interkulturowej i ma problemy z komunikowaniem się

w języku obcym. Wynika to m.in. z kilku czynników: 1) ograniczonego kontaktu z językiem obcym (zwykle kilka godzin lekcyjnych tygodniowo), 2) monokulturowego kontekstu, w jakim odbywa się nauka (klasy są najczęściej homogeniczne), 3) prowadzenia nauczania przez polskiego nauczyciela, biegle władającego językiem obcym, mającego odpowiednie kwalifikacje pedagogiczne, ale podobne do uczniów korzenie kulturowe oraz 4) stosunkowo ograniczonych kontaktów uczniów z językiem obcym poza salą lekcyjną. O niskiej randze tej kompetencji w edukacji językowej świadczy pominięcie jej na egzaminach kończących poszczególne etapy edukacji, w tym także na egzaminie dojrzałości. Takie podejście władz oświatowych do interkulturowości implikuje zaniedbywanie jej przez nauczycieli, a uczniów utwierdza w przekonaniu, iż można się bez niej obejść w kontaktach międzynarodowych. Jednocześnie tworzy iluzję, jakoby biegłość w zakresie czterech sprawności językowych była synonimem dobrej znajomości języka i wystarczała do skutecznej komunikacji.

Niniejsza książka jest głosem w trwającej od kilku dekad dyskusji na temat roli rozwijania kompetencji kulturowej na lekcjach języków obcych, ze szczególnym uwzględnieniem kształcenia interkulturowego. Autor podejmuje próbę syntezy różnych jego koncepcji, analizuje dostępne modele oraz wyjaśnia ich funkcjonowanie. Ukazuje też ich znaczenie i związki przyczynowo-skutkowe pomiędzy ich aplikacją, a przygotowaniem uczniów do posługiwania się językiem obcym w komunikacji międzynarodowej. W książce znajdziemy próbę oceny głównych założeń podejścia interkulturowego i jego postulatów z punktu widzenia ich przydatności w polskim kontekście edukacyjnym. Publikacja podejmuje również kilka bardziej praktycznych kwestii, jak choćby status kształcenia kulturowego w ramach lekcji języków obcych, jakość jej nauczania oraz stopień, w jakim w rozwijaniu kompetencji kulturowej przyjmuje się perspektywę interkulturową. Autor podjął się przeprowadzenia nowatorskiego badania empirycznego, którego celem była ewaluacja nauczania i uczenia się języków obcych w Polsce pod kątem interkulturowym. Jego szczegółowy opis, wyniki oraz wnioski znajdziemy w niniejszej książce.

Monografia została podzielona na cztery części, z których pierwsze trzy stanowią teoretyczne tło omawianego zagadnienia i przedstawiają szerokie spektrum zagadnień związanych z nauczaniem języków obcych w perspektywie interkulturowej. Rozdział ostatni prezentuje i omawia wyniki rozbudowanego badania empirycznego, przeprowadzonego w wybranych polskich szkołach średnich. W części teoretycznej zastosowano metodę analityczno-syntetyczną, natomiast rozdział ostatni ma charakter kompleksowego opisu badania empirycznego i prezentuje projekt, którego celem było przedstawienie stanu kształcenia interkulturowego w Polsce.

W rozdziale pierwszym, wprowadzającym, omówione zostały kwestie współzależności języka i kultury, takie jak: język jako środowisko człowieka i narzędzie poznania, leżące u podstaw rozumienia i interpretowania świata, determinujące myślenie jednostki o nim, społeczny charakter języka oraz relacje pomiędzy nim i kulturą. Zależność ta jest od lat przedmiotem zainteresowania wielu badaczy i skutkuje licznymi publikacjami na temat roli kultury w przyswajaniu języka obcego (Kramersch 1993; Agar 1994; Palmer 1996; Kramersch 1998; Lakoff i Johnson 2003; Palmer i Sharifian 2007; Liddicaot i Scarino 2013). Wymienione opracowania dostarczają argumentów za włączaniem kultury do programów nauczania języków obcych. W tej części pracy omówiono wieloaspektowe pojęcie kultury, jej istotne komponenty, ewolucję konceptualizacji terminu, różne podejścia do jej rozumienia, relatywizm kulturowy oraz dialogowy i płynny jej charakter w dobie ponowoczesności. Czytelnik znajdzie tu rozważania dotyczące podobieństw i różnic kulturowych, szoku kulturowego oraz odpowiedź na pytanie, na ile i w jakim zakresie rozumienie znaczenia w języku oraz właściwa interpretacja zachowań przedstawicieli obcych kręgów kulturowych wpływają na skuteczność komunikacji międzynarodowej.

Rozdział drugi monografii przedstawia analizę kluczowych dla kształcenia interkulturowego pojęć, takich jak wrażliwość interkulturowa i komunikacyjna kompetencja interkulturowa ucznia oraz ich wielowymiarowość i dynamiczny charakter. Analizując ewolucję tych terminów, wskazano na konieczność przyjęcia w nauczaniu języków obcych podejścia interkulturowego. Równocześnie omówiono postulat odejścia od traktowania rodzimych użytkowników jako modeli wyznaczających standardy skutecznej i odpowiedniej komunikacji, szczególnie uzasadniony w przypadku języka angielskiego. W rozdziale tym opisano teorię negocjowania twarzy i własnej tożsamości kulturowej, zaprezentowano różne podejścia do „zarządzania twarzą” i jej negocjowania oraz wskazano na ich skuteczność w rozwiązywaniu nieporozumień interkulturowych. Podjęto również zagadnienia związane z adaptacją międzykulturową oraz kwestię tworzenia się osobowości interkulturowej uczniów i kształtowania ich tożsamości inkluzywnej. Analizie poddano społeczny wymiar komunikacji i problemy nierówności społecznych, wraz z ich konsekwencjami dla komunikacji. Ponadto, wysunięto postulat włączenia do edukacji interkulturowej elementów pedagogiki krytycznej, skupiającej się na rozwijaniu u ludzi samodzielnego i krytycznego myślenia.

W rozdziale trzecim przedstawiono trening interkulturowy w ujęciu historycznym i omówiono jego paradygmat. Odwołując się do najnowszej literatury, pogłębionej analizie poddano pojęcie interkulturowości i wyjaśniono, czym jest interkultura. Pozwoliło to w dalszej części pracy przed-

stawić szczegółowo główne założenia teoretyczne procesu uczenia się i nauczania w perspektywie interkulturowej i jego implikacje dla praktyki szkolnej. Zwrócono uwagę na konieczność stwarzania uczniom okazji do określania i projektowania dla siebie „trzeciego miejsca” czy też „sfery interkultury” (Kramsch 2011), co pozwoliłoby im spojrzeć na kulturę rodzimą i obcą zarówno od środka, jak i z zewnątrz. Rozważania w tej części monografii kończy sekcja omawiająca metodę projektów etnograficznych. Umożliwia ona uczniom z jednej strony doskonalenie znajomości języka, a z drugiej rozwijanie wielu umiejętności interkulturowych.

Ostatnia część książki prezentuje rozbudowane studium diagnostyczne o charakterze ilościowym i jakościowym. Znajdziemy tu opis jego celu, stawianych hipotez, przyjętej metodologii, szczegółowy schemat badania, charakterystykę próby oraz opis użytych narzędzi badawczych. Podmiotem badania byli uczniowie poznańskich szkół średnich i nauczyciele języków obcych z całej Polski, zaś jego przedmiotem nauczanie języków obcych pod kątem interkulturowości. Zakres przestrzenny badania objął Polskę, a czasowy – aktualny stan interkulturowego uczenia się i nauczania języków obcych. Przeprowadzona analiza badania kwestionariuszowego pozwoliła na ukazanie kwalifikacji nauczycieli i uczniów do nauczania/uczenia się według omawianych założeń. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie w Polsce jest rozwijana kompetencja interkulturowa uczniów. Zamieszczono również analizę przeprowadzonych obserwacji lekcji języka angielskiego oraz omówiono wywiady z prowadzącymi je nauczycielami. Zastosowana triangulacja danych umożliwiła zweryfikowanie rzetelności wyników badania kwestionariuszowego i pozwoliła uzyskać bardziej obiektywny obraz badanego problemu.

Na końcu książki zaproponowano konkretne rozwiązania dotyczące nauczania języka obcego w polskich szkołach średnich, podejmując próbę odpowiedzi na pytanie, jak uzyskane z przeprowadzonych badań rezultaty mogą wpływać na organizację całego procesu nauczania/uczenia się, podczas którego skutecznie można by rozwijać interkulturową kompetencję komunikacyjną uczniów. Wskazane zostały kierunki, w jakich powinny podążać dalsze badania nad rozwijaniem kompetencji interkulturowej. Zapelowano też do lokalnego środowiska naukowego, aby konsekwentnie podejmowało badania empiryczne zmierzające do oceny skuteczności w praktyce dydaktycznej określonych metod i technik nauczania interkulturowego, zachęcając do identyfikowania tych najbardziej efektywnych i analizy warunków, w jakich mogą być najskuteczniej stosowane. Ewentualna refleksja i wnioski z dalszych badań powinny ułatwić odpowiednie projektowanie programów nauczania ukierunkowanych na kształcenie interkulturowe.

Książka zachęca nauczycieli do promowania dynamicznego dialogu interkulturowego, rozwijającego w uczniach podejście krytyczne, które przejawia się w przełamywaniu przesądów, burzeniu stereotypów wobec przedstawicieli innych kultur czy odraczaniu ewaluacji ich zachowania. Autor ma nadzieję, iż monografia przybliży czytelnikowi problematykę edukacji interkulturowej w kontekście nauczania języków obcych, ukaże jej olbrzymie znaczenie oraz przyczyni się do efektywniejszego rozwijania kompetencji interkulturowej uczniów w Polsce.